

SPOŁECZEŃSTWO
EDUKACJA
JEZYK

Tom 7/2018, ss. 235-251
ISSN 2353-1266
e-ISSN 2449-7983
DOI: 10.19251/sej/2018.7(18)
www.sej.pwsplock.pl

Vladimir Petrov

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszcy

**KSZTAŁCENIE I DOSKONALENIE ZAWODOWE NAUCZYCIELI
W SYSTEMIE WYŻSZYCH STUDIÓW ZAOCZNYCH
W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ
I ZWIĄZKU SOCJALISTYCZNYCH REPUBLIK RADZIECKICH
W LATACH 70. I 80. XX WIEKU**

VOCATIONAL TRAINING AND DEVELOPMENT OF TEACHERS
IN THE SYSTEM OF EXTRAMURAL HIGHER EDUCATION IN THE POLISH
PEOPLE'S REPUBLIC AND THE SOVIET UNION IN THE YEARS 70 AND
80 OF THE 20TH CENTURY

Abstrakt

Celem prezentowanego artykułu jest omówienie wybranych problemów i rozwiązań w kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli w systemie studiów dla pracujących oraz próba ogólnej charakterystyki podstawowych tendencji i kierunków ewolucji systemu edukacji kadr pedagogicznych w PRL i ZSRR w latach 70. i 80. XX wieku. Zasady ustrojowe obu krajów, wywodzące się z teorii marksistowskiej uznającej potrzebę wszechstronnego rozwoju człowieka, za ideał nauczyciela uważały takiego pedagoga, który potrafił realizować zadania wszechstronnego wychowania i kształcenia ucznia. Taki pedagog powinien mieć

Abstract

The aim of the presented article is the discussion of some problems and solutions relating to vocational training and development of teachers in the studies system of working students, and an attempt of general characteristic of basic tendencies and directions of education system evolution of teaching staff during Communism in Poland and the USSR in the 70-80s of 20th century. System regulations of both countries derived from Marxism theory, one which acknowledged the need of a comprehensive development of a human being, as well as the ideal of a teacher was thought to be such an educator who managed to complete tasks of comprehensive

wyższe wykształcenie, które mógł uzyskać także w systemie studiów zaocznych. Studia zaoczne były jednak trudną drogą do dyplomu. Wynikało to z ich specyfiki, w tym w szczególności form pracy dydaktycznej. Należy jednak stwierdzić, że studia zaoczne dla nauczycieli odegrały ważną rolę w procesie przygotowania zawodowego licznych kadr pedagogicznych zarówno w PRL jak i w ZSRR.

Słowa kluczowe: nauczyciel, kształcenie nauczycieli, studia zaoczne, studia dla pracujących, doskonalenie zawodowe nauczycieli

1. Wprowadzenie

Od połowy XX wieku w Polsce Ludowej i Związku Radzieckim był formułowany postulat, aby wszystkich nauczycieli, bez względu na to w jakiej placówce oświatowej podejmą pracę, kształcić na poziomie szkoły wyższej. Okres budowy państw socjalistycznych charakteryzowała centralizacja, ujednoczenie i upolitycznienie oświaty, które w sposób szczególny wpływały na system kształcenia osób dorosłych. Edukacja dorosłych przestała być autonomiczną, a stała się częścią systemu centralnego. Kształcenie zaoczne, występując jako nieodłączny komponent szkoły wyższej, łączy jego tradycyjne i charakterystyczne cechy. Należy je rozpatrywać jako stosunkowo samodzielny społeczno-kulturowy fenomen. Jak dotąd w piśmiennictwie pedagogicznym raczej mało uwagi poświęcano historii powstania, kształtowania się i rozwoju systemu wyższych zaocznych studiów pedagogicznych oraz refleksji nad jego rolą w przygotowaniu kadr pedagogicznych.

Analizując podobieństwa i różnice w rozwoju systemów edukacyjnych obu państw, a zwłaszcza w zakresie rozwoju zaocznych studiów pedagogicznych, stanowiących przedmiot badań, warto najpierw poszukać punktów stykowych i podobieństw wypływających ze specyfiki zmian polityczno-społeczno-ekonomicznych, które miały miejsce w Polsce Ludowej i Związku Radzieckim w drugiej połowie XX wieku. Wybór studiów zaocznych podyktowany jest faktem, iż ta forma kształcenia w ciągu ostatnich ponad siedemdziesięciu lat uległa ciekawej ewolucji, odzwierciedlając przemiany w polityce edukacyjnej obu państw oraz będąc odpowiedzią na zmieniające się warunki społeczno-polityczno-ekonomiczne. Wybór studiów pedagogicznych jako przedmiotu analizy jest uzasadniony ich społeczną wagą i znaczeniem. Edukacja młodego pokolenia jest przedmiotem troski dzisiejszego społeczeństwa i państwa. W tym kontekście kluczowym problemem jest kształcenia kadr – nauczycieli i pedagogów, troska o ich rozwój osobowy i rozwój ich zawodowego potencjału. Szkoły, placówki oświatowo-wychowawcze, placówki opiekuńczo-wychowawcze, instytucje profilaktyki społecznej

education of a student that is a teacher with full higher education. However, higher studies were not an easy way as far as a diploma was concerned. It resulted from their specific character, including basic didactic work. One may say that the organization and extramural studies course for teachers played a very vital role in the process of vocational training and development of teaching staff in the period of Communism and the Soviet Union.

Key words: vocational training in extramural higher studies system, training of teachers, studies for working students, vocational development of teachers

etc., by odpowiedzieć na oczekiwania społeczne oraz wymagania współczesnego świata, potrzebują pedagogów, którzy potrafiliby tym wymaganiom sprostać oraz wspierać wszechstronny rozwój dzieci i młodzieży. W tym kontekście istotnym czynnikiem jest sposób funkcjonowania obecnych studiów niestacjonarnych.

Białoruski pedagog A.I. Andarało [2003] uważa, że zaoczne studia pedagogiczne obecnie należy rozpatrywać jako wynik doświadczenia wyższego szkolnictwa pedagogicznego we wcześniejszym okresie. Osiągnięcia myśli teoretycznej i praktyki zaocznego kształcenia zawodowego dają podstawy, aby uważać, że obie te drogi są wystarczająco zdefiniowane i uzasadnione. Wykorzystując analizę retrospektywną do zrozumienia współczesnych problemów wyższego zaocznego kształcenia pedagogicznego, wybierając z idei i faktów przeszłości to, co może prognozować najbliższą przyszłość szkolnictwa pedagogicznego w Polsce i Rosji, w niniejszym tekście podjęta została próba uświadomienia procesów, zachodzących w historii zaocznych studiów pedagogicznych w obydwu krajach. Geneza badań porównawczych w historii myśli pedagogicznej sięga XVIII wieku. Badania te ciągle się rozwijają i doskonalą. Znajdują szczególne zastosowanie w badaniu organizacji systemów szkolnych i ustrojów oświatowych. Pozwala to prześledzić ogólne trendy ustrojowe i systemowe w oświacie w różnych warunkach politycznych w zakresie wychowania, kształcenia i opieki [Goriszowski, 2006, s. 187].

Wybitny amerykański komparatysta W. W. Brickman podał następującą definicję pedagogiki porównawczej: *Pedagogika porównawcza to analiza systemów i problemów pedagogiki w dwóch lub kilku krajach, w kontekście ich historycznych, społeczno-ekonomicznych, politycznych, kulturowych, religijnych i innych znaczących uwarunkowań. Pedagogika porównawcza jest interdyscyplinarną dziedziną badań, czerpiącą z socjologii i ekonomii procesów kształcenia, z informacji o ich rozwoju historycznym i współczesnej polityce oświatowej* [Prucha, 2006, s. 32]. Obecnie istotę perspektywy historycznej w badaniach porównawczych podkreśla także S. Palka, który twierdzi, że umożliwiała ona ujawnienie znaczenia pewnych, czasem odległych, faktów edukacyjnych mogących służyć jako przykład lub przestrzegać przed zastosowaniem rozwiązań, które nie zostały pozytywnie zweryfikowane w przeszłości [Palka, 2006, s. 69–70]. W badaniach porównawczych uwzględnia się perspektywę: historyczną, teraźniejszą oraz przestrzenną. Szczególnie istotne okazuje się zrozumienie tła historycznego, które wyjaśnia genezę oraz specyfikę rozwoju pewnych procesów i zjawisk o charakterze oświatowo-pedagogicznym.

Celem tego artykułu jest zatem omówienie wybranych problemów i rozwiązań w kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli w systemie wyższych studiów zaocznych oraz próba charakterystyki podstawowych tendencji i kierunków ewolucji tego systemu w PRL i ZSRR w latach 70. i 80. XX wieku.

Analizy i porównania, przeprowadzone w ramach prezentowanych badań, pozwolą nie tylko na lepsze zrozumienie otaczającej nas rzeczywistości i zachodzących w niej procesów, ale mogą stać się pomocne przy opracowywaniu nowych rozwiązań

w obrębie wyższego kształcenia pedagogicznego na studiach niestacjonarnych w Polsce i Rosji.

2. Kształcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli w systemie wyższych studiów zaocznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Studia niestacjonarne w Polsce mają długą tradycję; powstały i zaczęły się rozwijać w latach 1948-1956. Pierwsze po wojnie studia zaoczne zorganizowano przy Instytucie Pedagogicznym Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Studia dla pracujących prowadzone w systemie zaocznym zaczęto prowadzić w 1949 r. w wyższych szkołach pedagogicznych. Przeznaczone były głównie dla nauczycieli – praktyków, nie mających odpowiednich kwalifikacji formalnych do nauczania w szkolnictwie, szczególnie średnim. Powołanie studiów zaocznych w Polsce po wojnie wynikało z pilnej potrzeby wykształcenia specjalistów, w tym nauczycieli, o wysokim poziomie kwalifikacji. Dotkliwy niedobór specjalistów, odczuwalny po wojnie, nie mógł być uzupełniony wyłącznie poprzez studia dzienne [Kawka, 1982]. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że studia zaoczne w krajach socjalistycznych były najbardziej dynamicznie rozwijającą się formą kształcenia na poziomie wyższym. W porównaniu z analogicznymi formami kształcenia w krajach kapitalistycznych, wskazać można na dwie ważne cechy: obejmowały znacznie większą liczbę dyscyplin i specjalności, miały równorzędny status ze studiami dziennymi. W latach siedemdziesiątych XX wieku nastąpiło umasowienie studiów zaocznych w wyższych szkołach pedagogicznych, co było wyjściem naprzeciw zapotrzebowaniu na wykwalifikowane kadry nauczycielskie.

Jak dotąd działaniom na rzecz kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli w systemie studiów dla pracujących w PRL-u poświęcono kilkanaście prac. Można wśród nich wymienić opracowania J. Starościaka, S. Krawcewicza, A. Leśniaka, L. Olszewskiego, S. Czerpaka, I.M. Kowczynej E. Kahl, B. Bykowskiej i innych, w których dokonano kompleksowej oceny dotychczasowych badań i doświadczeń, czy też szczegółowych zagadnień [Starościak, 1972; Krawcewicz, 1976; Leśnik, 1981; Czerpak, 1987; Olszewski, 1996; Kovchina, 2000; Kahl, 2008; Bykowska, 2013].

Szczególne znaczenie dla analizy społecznych funkcji studiów dla pracujących w Polsce Ludowej ma Raport o stanie oświaty w PRL, przygotowany przez pracujących pod przewodnictwem prof. J. Szczepańskiego Komitet Ekspertów. Ujmuje on całościowo ówczesny system oświaty w Polsce. To kompleksowe ujęcie podporządkowane jest zasadzie ustawicznego kształcenia [Raport o stanie oświaty w PRL]. Świadczą o tym następujące stwierdzenia, przyjęte do prac Komitetu, zawarte w Założeniach i tezach raportu o stanie oświaty:

W rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym coraz bardziej będzie wzrastała rola wychowania i kształcenia „w życiu i przez życie”, zatem wszystkie instytucje szkolne będą organizowane w łączności z innymi instytucjami pozaszkolnymi, które także kształcą i wychowują.

Będzie wzrastała rola kształcenia i wychowania pozaszkolnego i stąd będą wynikały procesy zmieniające metody i zakres pracy szkoły (...) te inne formy kształcenia po-

zaszkolnego zostaną ujęte w organizacyjne formy kształcenia ustawicznego, które także z konieczności przekształca zadania i funkcjonowanie szkolnictwa (...) w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym jeszcze bardziej wzrosną zadania polityki oświatowej, a celem jej będzie planowanie i organizowanie działań oświatowych całego wychowującego społeczeństwa, to znaczy całokształtu jego instytucji profilujących osobowość jednostek. Zadaniem polityki oświatowej będzie także kierowanie procesami kształcenia przez całe życie [Założenia i tezy raportu o stanie oświaty, s. 14-15].

Czesław Kupisiewicz podaje, że Komitet Ekspertów wskazywał także między innymi na pilną potrzebę przebudowy systemu kształcenia i doskonalenia kadr pedagogicznych. W raporcie stwierdzono bowiem m.in., iż *o tym, że szkoła nauczycielem stoi wiedziano już od dawna, ale nigdy jeszcze hasło to nie było tak aktualne i bezdyskusyjne jak w połowie XX wieku* [Kupisiewicz, 2006, s. 16]. Postulowano zatem wprowadzenie obowiązku ciągłego doskonalenia zawodowego kadr pedagogicznych, aby kształcenie wstępne

(...) kontynuować w postaci tzw. doskonalenia przywarsztatowego. Zawód nauczyciela wymaga bowiem ustawicznego aktualizowania posiadanej wiedzy oraz pogłębiania umiejętności dysponowania nią w pracy dydaktyczno-wychowawczej, a jednocześnie śledzenia i przyswajania sobie zdobyczy nowoczesnej nauki, techniki, technologii i kultury. Zawód ten wymaga również opanowania podstaw poradnictwa szkolnego i zawodowego, oraz metod profilaktyki, diagnozy i terapii pedagogicznej, niezbędnych do wykrywania i zwalczania niepowodzeń szkolnych, a oprócz tego, nauczania uczniów tego, by sami mogli się uczyć efektywnie i ustawicznie [Kupisiewicz, 2006].

Kwestie dotyczące nauczycielstwa podjęto także na VI Zjeździe PZPR w 1971 roku. Nauczyciel miał być zatem

(...) gruntownie wykształcony, stale uzupełniający swoje kwalifikacje, podążający za postępem cywilizacyjnym, postrzegany w społeczeństwie jako „nośnik nauki”. Autorytet nauczyciela, budowany poziomem wykształcenia, wzmacniać miała postawa społeczna, przejawiana w rzetelnym i wydajnym (...) zaangażowaniu się w pracę na rzecz szkoły i środowiska, w szerzeniu kreowanego przez partię „człowieka socjalizmu” [Kahl, 2008, s. 131-132].

W związku z przyjętym w Karcie Praw i Obowiązków Nauczyciela (1972) postanowieniem o kształceniu ogółu nauczycieli na poziomie wyższym (magisterskim), w latach 1973-1974 powołano wiele nowych wyższych szkół pedagogicznych, głównie na bazie działających do tej pory wyższych szkół nauczycielskich. Część wcześniej utworzonych szkół pedagogicznych została włączona do istniejących uniwersytetów (Warszawa, Łódź), natomiast pozostałe dały początek nowym uniwersytetom (Gdańsk, Katowice, Szczecin). W 1985 roku funkcjonowało już 9 szkół pedagogicznych: w Bydgoszczy, Częstochowie, Kielcach, Krakowie, Olsztynie, Opolu, Rzeszowie, Słupsku, Zielonej Górze i jedna pedagogiki specjalnej, w Warszawie. W okresie do 1973 roku

także wszystkie uniwersytety zorganizowały studia zaoczne na kierunkach nauczycielskich. O przyjęcie na studia zaoczne mogli ubiegać się czynni nauczyciele, pracownicy instytucji kulturalno-oświatowych i instytutów badawczych, zatrudnieni na stanowiskach zgodnych z wybranym kierunkiem studiów. W latach 1973-1978 ponad 100 tysięcy nauczycieli podjęło studia zaoczne [Staszyński, 1987, s. 13]. Postanowienia o zasadach kierowania na studia dla pracujących oraz o obowiązkach i uprawnieniach studentów studiów dla pracujących zawarte są w Uchwale nr 64 Rady Ministrów z 23.03.1973r. Na podstawie tych zasad zostały określone warunki przyjęć na poszczególne kierunki studiów. Dla studiów zawodowych i magisterskich na wszystkie kierunki przyjęto następujące wymagania: a) posiadanie świadectwa dojrzałości lub równorzędnego świadectwa ukończenia szkoły średniej stopnia licealnego; b) co najmniej dwuletni czas pracy zawodowej w społeczniowych zakładach pracy; c) skierowanie przez zakład pracy; d) pozytywny wynik egzaminów wstępnych; przy czym w przypadku większej liczby zgłoszeń niż przewidziana liczba przyjęć, następowała dodatkowa selekcja [Tymowski, 1984, s. 144]. Czynni nauczyciele przyjmowani byli na studia zaoczne bez egzaminów, na podstawie skierowań wydanych przez kuratora. I tak w roku 1973 skierowano na studia zaoczne 23640 nauczycieli; w 1974 – 23060; w 1975 – 21380 i w roku 1976 – 1060 [Pęcherski, 1981, s. 305].

Idea kształcenia ustawicznego zaakceptowana powszechnie na całym świecie jako niezbędna konsekwencja rewolucji naukowo-technicznej przeniesiona na grunt doskonalenia, zaowocowała także powstaniem konkretnych struktur organizacyjnych, takich jak Instytut Kształcenia Nauczycieli w Warszawie (IKN). IKN został powołany rozporządzeniem Rady Ministrów i nadano mu status uczelni akademickiej. W decyzji tej wyrażała się potrzeba podniesienia doskonalenia nauczycieli na wyższy poziom, dostosowanie go do wzrastającego wykształcenia nauczycieli [Ratajek, 1987, s. 31].

Utworzenie w roku 1972 IKN i 19 instytutów kształcenia nauczycieli i badań oświatowych (IKNiBO) oraz nadanie im charakteru placówek naukowych zmieniło ten stan rzeczy, ale niestety na niekorzyść samego doradztwa. Pracownicy IKN oraz IKNiBO zaczęli podejmować zadania naukowe i ubiegać się o stopnie naukowe, na czym doradztwo poważnie ucierpiało. W styczniu 1974 r. rozpoczął działalność Nauczycielski Uniwersytet Radiowo-Telewizyjny (NURT), będący placówką dydaktyczną IKN. Podstawową grupą osób korzystających z NURT-u byli pracujący nauczyciele, podnoszący swoje kwalifikacje w formie zaocznej lub wieczorowej. Taka nauka nie kończyła się uzyskaniem określonych uprawnień potwierdzonych formalnym świadectwem, była nastawiona na doskonalenie nauczycieli. Przeciętnie 3 razy w tygodniu nadawane były audycje telewizyjne, 2 razy audycje radiowe. NURT był popularny szczególnie wśród nauczycieli szkół podstawowych. Popularność tej formy przekazu uzasadniona była także faktem, że dotyczyła telewizji programowej, działającej w systemie otwartym, a więc z dostępnością dla ogółu odbiorców w obszarze zasięgu danej transmisji [Krawcewicz, 1976, s. 149-154]. Prowadzono w nim wykłady z następujących dziedzin: pedagogika, psychologia, filozofia, nauki polityczne wraz z elementami ekonomii

politycznej, matematyka w nauczaniu początkowym. Bardzo cenną formą doradztwa i samokształcenia były także konferencje rejonowe i odczyty pedagogiczne.

W dyskusjach nad koncepcją nowego systemu przygotowywania nauczycieli do wykonywania zawodu, idea akademickiego kształcenia na poziomie studiów wyższych została powszechnie zaakceptowana. Podstawę prawną do stworzenia nowego systemu kształcenia nauczycieli stanowiła Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972r. – Karta praw i obowiązków nauczyciela – dokument o historycznym znaczeniu nie tylko w dziejach zawodu nauczycielskiego w Polsce, lecz także w dziejach oświaty. Karta ta niezwykle wysoko oceniła rolę zawodu nauczycielskiego.

Państwo Ludowe działające w imieniu narodu powierzyło nauczycielom wychowanie młodych pokoleń, które decydować będą o kształcie socjalistycznej przyszłości Kraju (...). W uznaniu wysokiej rangi społecznej stanu nauczycielskiego oraz doniosłej roli nauczania i wychowania młodego pokolenia dla narodu i państwa socjalistycznego Sejm uchwała mniejszą ustawę Kartę praw i obowiązków nauczyciela w systemie edukacji narodowej w Polsce Rzeczypospolitej Ludowej [Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. – Karta praw i obowiązków nauczyciela].

Doskonalenie kadr pedagogicznych w PRL-u stanowiło zatem element całościowego systemu kształcenia, doksztalcenia i doskonalenia nauczycieli i innych pracowników pedagogicznych. Wśród podstawowych założeń tego systemu na czoło wysuwała się zasada wszechstronności i ciągłości kształcenia.-

Niezwykle istotną rolę jako inspirator, organizator i realizator kształcenia ustawicznego nauczycieli odegrał także Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP). Wyrażało się to w podejmowaniu różnych form i inicjatyw wspierających nauczycieli. Były to m.in. kursy, biblioteki ZNP, sekcje i poradnie samokształceniowe, kursokonferencje, sympozja, szkolenia ideologiczne, wszechznica radiowa, koła prelegentów, konferencje rejonowe, konferencje teoretyczno-prakseologiczne, studia wiedzy pedagogicznej, kluby i zespoły nauczycielskie. Doskonalenie nauczycieli organizowane przez ZNP w ramach edukacji ustawicznej zmierzało do podnoszenia świadomości oraz kultury politycznej i pedagogicznej nauczycieli, a także do doskonalenia mistrzostwa pedagogicznego [Hellwig, 1980, s. 37-38]. Ukazywały się biuletyny i materiały pomocnicze. Wydawnictwa te zawierały informacje dotyczące szkolenia ideowo-pedagogicznego na konferencjach, wytyczne do indywidualnej pracy samokształceniowej oraz wykazy bibliografii. Poza materiałami pomocniczymi, od lat sześćdziesiątych ZNP wydawał na potrzeby doskonalenia serię wydawniczą „Biblioteka Nauczyciela”. Pomocą w samokształceniu były także pisma związkowe, np. „Szkoła Zawodowa”, „Nauczyciel i Wychowanie” oraz „Głos Nauczycielski”.

Lata 80-te w historii Polski, a także w historii polskiej oświaty, zapisały się jako okres trudny i pełen politycznych napięć. Jednym z podstawowych problemów oświaty lat 80. były sprawy kadrowe szkolnictwa. W latach osiemdziesiątych nastąpił upadek szkół dla pracujących. Przyczyny tego zjawiska były różne, przede wszystkim obniżenie jakości pracy tych placówek oraz zmniejszenie zainteresowania tą formą

kształcenia władz centralnych. Według danych Ministerstwa Oświaty i Wychowania, szacunkowe zapotrzebowanie na nauczycieli w latach 1981-1990 wynosiło 191 tysięcy [Kahl, 2008, s. 66]. Barbara Wagner zwraca uwagę, że w roku szkolnym 1982/83 liczba nauczycieli zatrudnionych w całym kraju wynosiła 457 078, czyli była o 4,1% wyższa niż w roku poprzedzającym wprowadzenie ustawy. Struktura wykształcenia ówczesnej kadry pedagogicznej przedstawiała się następująco:

wykształcenie wyższe magisterskie miało ogółem 39,6% nauczycieli, a na wsi 24,9%; wyższe zawodowe – 7,2%, a na wsi 6,5%. Egzaminem kwalifikacyjnym na nauczyciela legitymowało się 10,7% ogółu w mieście, a 12,5% na wsi. Studium nauczycielskie ukończyło 26,7% ogółu, a na wsi – 31,6%. Liceum pedagogiczne ukończyło 8,8% nauczycieli w mieście i 12,3% na wsi. W wypadku wykształcenia średniego pedagogicznego odsetek ten wynosił 6,6 dla miasta i 12,2 dla wsi. Pozostałe wykształcenie można zakwalifikować jako inne.

Ponadto od początku lat 80. udział nauczycieli z wykształceniem wyższym magisterskim wzrósł o niecały 1%. Bardziej niepokojący był natomiast fakt, że w tym samym okresie, w analizowanym roku szkolnym, zwiększyła się liczba nauczycieli bez kwalifikacji pedagogicznych z 22 317 do 31 297. Nauczyciele bez kwalifikacji pedagogicznych, najczęściej absolwenci liceów ogólnokształcących, byli zatrudniani w szkołach podstawowych i w przedszkolach, a następnie kierowani na roczne studium pedagogiczne, które dawało im kwalifikacje pedagogiczne na poziomie szkoły średniej [Wagner, 2009, s. 165-166]. Rosnące zapotrzebowanie na nauczycieli oraz ciągle niewielki odsetek osób z wyższym wykształceniem uprawniających zawód nauczycielski wpłynęły na zmiany w zapisach Karty Nauczyciela (1982), a także na przejściowe wznowienie SN-ów. Absolwenci tych szkół mogli kontynuować naukę w systemie zaoocnym na poziomie magisterskim w wyższych szkołach pedagogicznych.

Uregulowanie kwestii kwalifikacji zawodowych kadry pedagogicznej ustawodawca podjął w kolejnej ustawie z 1982 roku w artykule 9 stwierdzając, że *stanowisko nauczyciela może zajmować osoba, która posiada wyższe wykształcenie z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym lub ukończyła szkołę kształcąca nauczycieli i podejmuje pracę na stanowisku, do którego są to wystarczające kwalifikacje* [Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela].

W świetle przeprowadzonych w latach 80. XX wieku badań S. Czerpaka okazało się, że najważniejszym czynnikiem determinującym podjęcie decyzji o rozpoczęciu studiów zaocznych nauczycielskich i pedagogicznych były aspiracje edukacyjne, chęć zdobycia wyższego wykształcenia. Dla własnej satysfakcji podjęło studia 51,74 % ogółu badanych, a 28,90 % studiujących nauczycieli wymieniło je jako motyw główny [Czerpak, 1987, s. 40].

System kształcenia nauczycieli w Polsce Ludowej po raz kolejny skrytykowano w 1989 roku w Raporcie Komitetu Ekspertów *Edukacja Narodowym Priorytetem* pod przewodnictwem Czesława Kupisiewicza, w którym potwierdzono tezę, że nauczyciele nie są dobrze przygotowani do pracy pedagogicznej oraz, że istnieje pilna potrzeba

wprowadzenia nowych rozwiązań [Edukacja narodowym priorytetem, 1989, s. 273-274]. *Stan nauczycielski to nie tylko środowisko zawodowe, ale – zgodnie z najlepszymi tradycjami naszej historii – to także sprawa powołania i odpowiedzialności, gwarancja istnienia i ciągłości narodowej kultury i narodowej tożsamości* [Edukacja narodowym priorytetem, 1989, s. 426-427]. Komitet Ekspertów ds. Edukacji Narodowej podkreślał, że system oświaty w Polsce u progu lat 90. znalazł się w impasie. Wyprowadzić go z tego impasu może jedynie kompleksowa reforma, której cele winny orientować się m.in. na *zbudowanie nowoczesnego systemu kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli* [Kupisiewicz, 2006, s. 122]. Wśród licznych zaleceń, do najważniejszych – z punktu widzenia poruszanej problematyki – należało kształtowanie świadomości edukacyjnej społeczeństwa polskiego, w oparciu o międzynarodowe standardy edukacyjne. Jedynym z elementów odnoszących się do oświaty dorosłych był postulat utworzenia Uniwersytetu Otwartego jako samodzielnej wyższej szkoły dla pracujących. Z uwagi na zbieżność daty wydania tego raportu ze zmianą formacji ustrojowej ma on już tylko znaczenie historyczne.

3. Kształcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli w systemie wyższych studiów zaocznych w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich

Bogate doświadczenie w zakresie studiów zaocznych posiadał Związek Radziecki. Konstytucja ZSRR traktowała bowiem rozwój szkolnictwa wieczorowego i zaocznego jako jedną z ważniejszych gwarancji prawa ludzi pracy do oświaty. W 1951 r. utworzono w Moskwie instytucję prowadzącą studia zaoczne w zakresie pedagogiki. Był to Moskiewski Zaoczny Instytut Pedagogiczny, który otrzymał później status państwowego (w skrócie – MPZIP). W 1957 r. MPZIP przekształcono w Centrum Naukowo-Metodyczne. Ważnym elementem działalności Centrum Naukowo-Metodycznego było wydawanie pomocy naukowo-metodycznych oraz specjalistycznej literatury przeznaczonej dla studentów studiów zaocznych z całego ZSRR [Lazarev, 2004].

Od tej pory rozpoczął się dynamiczny rozwój tej formy kształcenia. Wedle danych Jana Starościaka, gdy w 1959 r. studia dla pracujących w ZSRR (m.in. studia zaoczne) liczyły milion słuchaczy, to w roku 1961 było ich już 1,24 miliona. Wśród studiujących zaocznie i wieczorowo najliczniejszą grupę stanowili nauczyciele. Na 850 000 studentów studiów zaocznych w roku 1958 było około 640 000 nauczycieli. Studia zaoczne w ZSRR dotyczyły wszystkich dziedzin nauki objętych programem studiów wyższych. W odniesieniu do kształcenia nauczycieli przyjęta została zasada zapewnienia wszystkim nauczycielom wykształcenia na poziomie studiów wyższych. W latach 60. XX wieku około miliona nauczycieli szkół początkowych posiadało tylko średnie pedagogiczne wykształcenie. W związku z powyższym, za najbardziej skuteczną formę doksztalcenia tej grupy nauczycieli uznano studia zaoczne [Starościak, 1963, s. 22].

Naukowo-teoretyczne i organizacyjno-metodyczne zagadnienia dotyczące zaocznego kształcenia pedagogicznego radzieckich nauczycieli w drugiej połowie XX w. znalazły swoje odzwierciedlenie w badaniach M.I. Sysojewa, F.G. Panaczina, W.M.

Juszkowa, J.G. Krugłowa, P.A. Żylcowa, A.M. Bułynina, E.B. Zacharowej, W.N. Łazariewa i innych [Sysoev, 1973; Panachin, 1974; Yushkov, 1981; Krugłov i Zhil'cov, 1990; Bułynin, 1998; Zaharova, 2003; Lazarev, 2004].

Stanisław Krawcewicz podaje, że studia zaoczne nauczycieli były przedmiotem stałego zainteresowania w ZSRR. Postulowano, by programy w większym stopniu eksponowały treści podstawowe, by nie obarczały zbędnymi informacjami nauczycieli studiujących zaocznie. Wskazywano na potrzebę położenia nacisku na samodzielną pracę studenta, odpowiednie wyposażenie studentów w niezbędną literaturę. Dotyczyło to szczególnie podniesienia poziomu teoretycznego przygotowania kadr oświatowych, troski o poziom przygotowania nauczycieli pracujących w środowiskach wiejskich. Zaoczne kształcenie było zatem ważną formą zdobywania wyższego wykształcenia przez nauczycieli [Krawcewicz, 1978, s. 23].

Zmiany programowe w studiach nauczycielskich w ZSRR, tak stacjonarnych, jak i zaocznych oraz wieczorowych, wprowadzono w latach 1971-1975. Zwrócono w nich szczególną uwagę na rolę nauczyciela w procesie kształcenia i wychowania z uwzględnieniem następujących po sobie, szybkich przemian społecznych oraz rewolucji naukowo-technicznej, biorąc pod uwagę równocześnie konieczność podnoszenia poziomu naukowego nauczycieli oraz wyboru takich metod, które będą najbardziej efektywne w procesie kształcenia. W programie widoczna była także rezygnacja z wielu partii materiału, który niepotrzebnie utrudniałby głębsze opanowanie dyscyplin naukowych [Szafrąński, 1978, s. 142]. W latach 70-tych i 80-tych podejmowano próby udoskonalenia zaocznego trybu przygotowania nauczycieli do wykonywania zawodu, organizując min. seminaria metodyczne w obszarach różnych kierunków kształcenia. Seminaria dawały możliwość nie tylko wymiany poglądów, dotyczących aktualnych problemów wykładania wiedzy, ale również sprzyjały uogólnieniu i rozpropagowaniu nowych doświadczeń, opracowaniu strategii i taktyki kształcenia zaocznego.

Szeroko rozbudowano także w ZSRR instytucje i formy doskonalenia dla nauczycieli pracujących. Stwarzały one możliwość podnoszenia kwalifikacji nauczycieli w okresie aktywności zawodowej. Podstawową rolę w tym zakresie odgrywało kierowane samokształcenie. Podwyższeniem kwalifikacji nauczycieli i innych pracowników oświaty zajmowały się również uniwersytety wiedzy pedagogicznej. W opracowaniu programów i doborze metod doskonalenia szczególnie dużo uwagi poświęcało się dostosowaniu treści do rzeczywistych potrzeb nauczycieli. Niewątpliwie interesującym rozwiązaniem było uwzględnienie w procesie kształcenia wstępnego, wiedzy o szkole oraz elementów naukowej organizacji pracy.

W kolejnych latach doskonalenie zaocznego kształcenia pedagogicznego zostało urzeczywistnione w szeregu rozporządzeń Rady Ministrów ZSRR o powszechnej oświacie, np.: *O miarach dalszego doskonalenia wykształcenia wyższego w kraju* (1972 r.), *O zakończeniu przejścia na powszechnie obowiązujące wykształcenie średnie młodzieży i dalszym rozwoju szkoły ogólnokształcącej* (1972 r.), *O miarach dalszego polepszenia warunków pracy wiejskiej szkoły ogólnokształcącej* (1973 r.), *O dalszym polepszaniu doskonalenia przygotowania specjalistów z wyższym i średnim wykształce-*

niem specjalistycznym studiów zaocznych, zasadniczych zmian w poprawianiu jakości przygotowania i wykorzystania specjalistów z wyższym wykształceniem w gospodarce narodowej (1987 r.) [Grabar' i Krasnyanskaya, 1977, s. 4]. Rozporządzenia te wskazywały na szkoły pedagogiczne jako środowiska przygotowania twórczych, wysoko wykwalifikowanych kadr nauczycielskich. To wymagało gruntownej i krytycznej analizy treści kształcenia (zmieniały się plany i programy nauczania), zwrócenia uwagi na formy i metody kształcenia, zapewniające aktywizację działalności poznawczej studentów, rozwój ich zdolności twórczych i mistrzostwa zawodowego. Nowe zadania dalszego doskonalenia całego systemu oświaty narodowej wysunięto na XXV Zjeździe KPZR. Bazę metodologiczną organicznego łączenia nauczania i wychowania stanowiło – wysunięte na w/w Zjeździe KPZR – twierdzenie o kompleksowym podejściu do wychowania komunistycznego w oparciu o ścisłą jedność wychowania ideowo-politycznego, zawodowego i moralnego z uwzględnieniem specyfiki różnych grup pracowników. Wprowadzenie tego twierdzenia w życie pozwalało określić najefektywniejsze sposoby łączenia różnych rodzajów i kierunków oddziaływania dydaktyczno-wychowawczego [Jelutin, 1983, s. 231].

Zgodnie z zadaniem Akademii Nauk Pedagogicznych ZSRR w Instytucie Kształcenia Dorosłych od połowy lat 70-tych prowadzono badania naukowe, dotyczące podniesienia kwalifikacji nauczycieli i pedagogicznej kadry kierowniczej szkół. W centrum uwagi badaczy znalazły się koncepcje stworzenia i optymalizacji działania systemu podnoszenia kwalifikacji kadry pedagogicznej, treści i metody przygotowania i przekwalifikowania nauczycieli oraz kadr kierowniczych placówek oświatowych. Specjaliści w dziedzinie kształcenia dorosłych korzystali z wyników badań publikowanych w licznych artykułach, pracach zbiorowych, monografiach. Najbardziej znaczące spośród nich to: *O koncepcjach badań struktury profesjonalnej działalności pedagogicznej* (pod redakcją J.N. Kuliutkina), monografia zbiorowa *Zawodowa działalność młodego nauczyciela* (pod redakcją S.G. Wierszłowskiego), *Modelowanie sytuacji pedagogicznych* (pod redakcją J.N. Kuliutkina i G.S. Suchobskiej), *Wiedza psychologiczno-pedagogiczna w działalności zawodowej nauczyciela* (pod red. E.P. Tonkonogoj) [Maron, 2013, s. 12-13]. Również we współpracy z zagranicznymi instytutami zajmującymi się kształceniem dorosłych, został przygotowany szereg wspólnych prac naukowych: *Problemy kształcenia dorosłych* (Budapeszt, 1978), *Wzajemny związek teorii i praktyki w procesie przygotowania i podniesienia kwalifikacji kadr pedagogicznych* (pod red. J.N. Kuliutkina, G. Fłacha, S.G. Wierszłowskiego – M., 1990), *Podwyższanie kwalifikacji nauczycieli w Polsce i ZSRR* (Warszawa, 1990).

Lata siedemdziesiąte to następny ważny etap na drodze doskonalenia kształcenia narodowego. Przed wszystkimi kadrami było postawione zadanie *stale się uczyć, podwyższać swój poziom ideowo-teoretyczny, opanowywać osiągnięcia naukowe i postępowej praktyki* [XXIV sjezd KPSS, 1971, s. 111]. W 1970/71 roku szkolnym z 1 mln 115 tys. nauczycieli, którzy pracowali w szkołach RSFR, 575 tys. 102 osoby, tzn. połowa, nie posiadała wyższego wykształcenia. Niezbędnym było podniesienie ideowo-teoretycznego i zawodowego poziomu już pracujących nauczycieli, szczególnie

wiejskich, jako że wskaźniki ich wykształcenia w latach 70-tych były o wiele niższe, niż w całym kraju; w szczególności dotyczyło to nauczycieli klas początkujących. Dużą rolę w sprawie podwyższenia zawodowego i ideowo-teoretycznego poziomu wykształcenia pedagogów, odgrywały zaoczne kierunki szkół pedagogicznych. Według przytaczanych w literaturze danych, na początku 9-tej pięciolatki (w 1971/72 roku szkolnym) na kierunkach zaocznych szkół pedagogicznych RSFSR uczyło się 207732 osoby. Przy czym, pracownicy oświaty to 85%, a właściwie nauczyciele – od 35 do 50% [Sysoev, 1975, s. 71]. Rozwój systemu zaocznego kształcenia pedagogicznego w latach 70-tych w określonym wymiarze pozwolił zaspokoić potrzeby szkół ogólnokształcących w wysoko wykwalifikowane kadry nauczycielskie. Dlatego kształcenie pedagogiczne w systemie studiów dla pracujących stało się ważnym aspektem pracy organizacji partyjnych w instytutach pedagogicznych i organach kształcenia pedagogicznego. Przygotowanie nauczycieli na kierunkach zaocznych w instytutach pedagogicznych pod koniec dziesiątej pięciolatki było realizowane w 17 specjalnościach na 91 uczelniach pedagogicznych RSFSR. Corocznie opuszczało je do 160 tys. specjalistów [Krivosheev i Popovichev, 1981, s. 148,155].

Partia i władze państwowe przykładały dużą wagę do doskonalenia systemu kształcenia zaocznego. Przed XXV Zjazdem (1976) KPZR uznała za ważne zadanie rozwijanie i doskonalenie kształcenia zaocznego, ponieważ służyło to przygotowaniu specjalistów o wyższych kwalifikacjach, również pedagogów i nauczycieli. Pozostawało to w związku z reformą szkoły ogólnokształcącej i zawodowej w 1984 roku [Ovchinnikov, 2014]. Podkreślano zwłaszcza konieczność właściwego przygotowania nauczycieli szkół podstawowych. Konstytucja ZSRR z 1977 r. (art.45) traktowała rozwój szkolnictwa wieczorowego i zaocznego jako jedną z ważniejszych gwarancji prawa ludzi pracy do oświaty [Konstytucja Cojuza Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik, 1977].

W latach dziesiątej pięciolatki (lata 1976 – 1980) kontynuowano partyjne kierowanie reformowaniem zaocznego kształcenia pedagogicznego. Znaczna poprawa nastąpiła wtedy w obszarze metodycznej działalności uczelni pedagogicznych. Wynikiem tego był wzrost liczby studentów, którzy ukończyli podjęte studia zaoczne z 69,5%, w 1975 r. do 73,3% w 1978 r., liczba drugorocznych studentów w ciągu tego okresu zmniejszyła się z 15,6% do 14,7% [Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. O sovместnoj rabote pedagogicheskikh institutov RSFSR, 1979]. Pod koniec pięciolatki (w 1978/79 roku szkolnym) na zaocznych kierunkach szkół pedagogicznych uczyło się 183.358 osób, w tym 45% nauczycieli i 31% innych pracowników kształcenia narodowego [Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. O sovместnoj rabote pedagogicheskikh institutov RSFSR, 1979].

W latach 80-tych nastąpił nowy etap w rozwoju kształcenia narodowego w kraju, którego cezurą było zakończenie przejścia do obowiązkowego ogólnego kształcenia średniego. Wykonując postanowienia XXVI zjazdu (1981r.), Rada Ministrów ZSRR wydała postanowienie *O dalszym doskonaleniu przygotowania specjalistów z wyższym*

i średnim specjalistycznym wykształceniem bez oderwania od pracy (z 15 czerwca 1981r.), w którym odnotowano, że

dalszy rozwój i polepszenie zaocznego i wieczorowego wyższego i średniego kształcenia specjalistycznego, zgodnie z postanowieniami XXVI zjazdu KPZR, mają ważne znaczenie we współczesnych warunkach, dla zapewnienia gospodarce narodowej wysoko wykwalifikowanych specjalistów i racjonalnego wykorzystania zasobów pracy [Spravochnik partijnogo rabotnika, 1982, s. 513].

Do realizacji tego postulatu służył wydany nakaz ministra oświaty RSFSR G.P. Wiesielowa o doskonaleniu zaocznego i wieczorowego systemu kształcenia pedagogicznego. Szczególnie akcentowano potrzebę

poprawy wspólnej pracy w sprawie organizowania rekrutacji na zaoczne i wieczorowe kierunki wyższych szkół pedagogicznych i pomaturalnych, na podstawie utworzonych planów perspektywicznych wprowadzenia do systemu nauczania zaocznego i wieczorowego, kształcenia nauczycieli i innych pracowników kształcenia narodowego, nie posiadających wyższego i średniego wykształcenia pedagogicznego, a także wzmocnić konkretną pomoc pracownikom oświaty w przygotowaniu do egzaminów wstępnych na zaoczne i wieczorowe kierunki, organizując dla nich szeroką sieć kursów przygotowujących w instytutach doskonalenia nauczycieli, w rejonowych i miejskich ośrodkach metodycznych [Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. Vyderzhka iz prikaza ministra prosveshcheniya RSFSR, 1981].

W 1981 roku w zaocznych i wieczorowych trybach kształcenia w kraju studio- wało około 50% wszystkich studentów. Liczba studentów zaocznych wynosiła w 1983r. - 179,3 tys. osób, w tym 74,2 tys. nauczycieli, czyli 41,4%, a liczba drużynowych, wychowawców przedszkoli i grup wydłużonego dnia, laborantów i pracowników bibliotek szkolnych itd. dochodziła do 64,9 tys. osób (36,2%) [Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. Dokład za podpis'yu G.P. Veselova, 1983].

W 1989r. na podstawie Zarządzenia Edukacji Państwowej ZSRR z 19 kwietnia Nr 350 podjęto decyzję o utworzeniu Naukowo-Metodycznego Zjednoczenia Uczelni Pedagogicznych na bazie MPZIP. Na mocy Zarządzenia Ministerstwa Oświaty RSFSR z 5 maja 1989 r. Nr 171 został zatwierdzony Regulamin Naukowo-Metodycznego Zjednoczenia Uczelni Pedagogicznych (w skrócie: NMZ) na bazie MPZIP i jego regionalnych jednostek [Ignat'ev i Markova, 2002, s. 46]. Zdaniem rosyjskiego pedagoga W.N. Łazariewa,

utworzenie NMZ stało się naturalnym rozwojem systemu przygotowania nauczycieli, kontynuujących pracę, przedłużaniem na nowym organizacyjnym i naukowo-metodycznym poziomie wysiłków MPZIP, koordynujących działalność uczelni pedagogicznych w zakresie przygotowania kadr pedagogicznych. Działalność NMZ w zakresie przygotowania nauczycieli kontynuujących pracę była skierowana jednocześnie na stabilizację systemu i na jego rozwój zgodnie z rozumieniem miejsca i roli zaocznego przygotowania nauczycieli w warunkach współczesnych [Lazarev, 2004, s. 147].

W latach 80-tych ukazywały się także wydawnictwa pedagogiczne dotyczące problemów kształcenia pedagogicznego w trybie zaocznym, takie jak: „Pedagogika Radziecka”, „Biuletyn Szkoły Wyższej”, „Nauczyciel”, „Gazeta Nauczycielska”.

4. Podsumowanie

W konkluzji należy stwierdzić, że zmiany w kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli w PRL i ZSRR stały się faktem i to zarówno ze względu na potrzeby wynikające z ogólnego rozwoju społecznego, przemian systemu oświaty, jak też ze względu na potrzeby samego środowiska nauczycielskiego. Ważnym determinantem było także dążenie do pełnego wyższego wykształcenia nauczycieli. Cel ten został osiągnięty między innymi poprzez rozwój szkolnictwa uniwersyteckiego, w tym również w drodze kształcenia zaocznego. System kształcenia zaocznego został bowiem rozbudowany i stanowił zasadniczą drogę podnoszenia wykształcenia nauczycieli do poziomu wyższego. Należy także podkreślić, że studia zaoczne cieszyły się wśród nauczycieli dużą popularnością. Otwierały przed nimi perspektywę uzyskania wyższego wykształcenia i tytułu magistra. Stwarzały też możliwość niwelowania odwiecznych różnic pomiędzy nauczycielami szkół średnich i podstawowych. Studia zaoczne były jednak trudną drogą do dyplomu. Od początku swego istnienia studia te były także przedmiotem analiz badawczych i dyskusji. Studia zaoczne dla nauczycieli odegrały ważną rolę w procesie kształcenia i doskonalenia kadr pedagogicznych zarówno w PRL jak i ZSRR. Dzięki nim, w tamtym okresie, rozwiązano bowiem przede wszystkim problemy kadrowe na poziomie szkolnictwa podstawowego i średniego w obu krajach.

W chwili obecnej niestacjonarne studia pedagogiczne są utrwaloną formą kształcenia, stanowiącą ważny element nowoczesnego systemu szkolnictwa wyższego w wielu krajach europejskich m.in. w Polsce i Rosji. Występują jako nieodłączny komponent działalności dydaktycznej prowadzonej przez szkoły wyższe (choć nie wszystkie). Należy je rozpatrywać jako pewien społeczno-kulturowy fenomen. Można zgodzić się z Werą Trykozą, która stwierdza, że studia niestacjonarne stanowią taką formę kształcenia, poprzez którą człowiek rozwija się i kształci w ścisłym związku ze swoją działalnością zawodową (choć obecnie nie zawsze), a równocześnie dzięki tej działalności zmienia i przekształca własne środowisko. W związku z tym, wszystkie problemy dydaktyczne tej formy kształcenia nabierają właściwego sensu wtedy, gdy je rozpatrujemy w ścisłym powiązaniu z realizacją planów gospodarczych, społecznych i kulturalnych ustroju społecznego [Trikoza, 1989]. W roku 2004 Tadeusz Aleksander dawał wyraz swemu przekonaniu, że studia zaoczne mają zapewnioną długą przyszłość. Uważał, że ich znaczenie będzie nadal rosło, bo jest to forma kształcenia pozwalająca łączyć pracę zawodową i codzienne zajęcia domowe z nauką. Są więc formą kształcenia odpowiadającą społeczeństwu, obciążonemu licznymi obowiązkami, z punktu widzenia zaś państwa – formą tanią. Jak sugerował autor, trzeba ten rodzaj studiów nadal doskonalić [Aleksander, 2004, s. 46, 54].

Bibliografia:

- Aleksander T. 2004. Specyfika akademickiego kształcenia na studiach zaocznych. W *W poszukiwaniu modelu dydaktyki akademickiej*, red. D. Skulicz. Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Andaralo I. A. 2003. *Stanovlenie i razvitie zaochnogo vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya v Belarusi (30-40-e gody XX veka)*. Mińsk: Autoreferat rozprawy doktorskiej z nauk pedagogicznych.
- Bulynin A. M. 1998. *Evolyuciya cennostej vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya :Istoriko-teoreticheskij aspekt*. Moskwa: Rozprawa habilitacyjna z nauk pedagogicznych.
- Bykowska B. 2013. „Kształcenie nauczycieli w okresie PRL”. *Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej* tom XIII.
- Czerpak S. 1987. *Powodzenia i niepowodzenia dydaktyczne w studiach nauczycieli pracujących*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Edukacja narodowym priorytetem: raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, 1989. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Goriszowski W. 2006. *Podstawy metodologiczne badań pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
- Grabar' M.I., Krasnyanskaya K.A. 1977. *Primenenie matematicheskoy statistiki v pedagogicheskikh issledovaniyah: Neparаметricheskie metody*. Moskwa.: Rozprawa habilitacyjna z nauk pedagogicznych.
- Hellwig J. 1980. „Udział ZNP w kształceniu, doksztalceniu i doskonaleniu nauczycieli”. *Nauczyciel i Wychowanie* nr 5.
- Ignat'ev V. P., Markova A. S. 2002. *Istoriko-pedagogicheskie osnovy razvitiya zaochnoj formy obucheniya v sisteme nepreryvnogo professional'nogo obrazovaniya*. Yakutsk : YAGU.
- Jelutin W. P. 1983. *Szkolnictwo wyższe w ZSRR*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kahl E. 2008. *Związkowe doskonalenie nauczycieli w Polsce (1944-1989): uwarunkowania, przejawy, konsekwencje*. Kraków: Impuls.
- Kawka Z. 1982 „Studia zaoczne a awans społeczny na przykładzie słuchaczy zaocznego Studium Filologii Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego”. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica* nr 5.
- Konstitucija Cojuza Sovetskih Socialisticheskikh Respublik. Prinjata na vneocherednoj sed'moj sessii Verhovnogo Soveta SSSR devjatogo sozyva 7 oktjabrja 1977 g.
- Kovchina I. M. 2000. *Pedagogichna osvita v Pol'shchi u 80-90-h rokah XX stolittya*. Kraków: Logos.
- Krawcewicz S. 1978. „Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w Związku Radzieckim”. *Nowa Szkoła* nr 1.
- Krawcewicz S. 1976. *Kształcenie ustawiczne nauczycieli*. Warszawa: Nasza Księgarnia.

- Krivosheev V.F., Popovichev V.I. 1981. Partijnoe rukovodstvo povysheniem professional'nogo usloviya uchitel'skih kadrov v gody 9 - oj pyatiletki. W *Social'no-politicheskie i ehkonomicheskie aspekty formirovaniya uchitel'skih kadrov*. Leningrad: LGPI.
- Kruglov Yu.G., Zhil'cov P.A. 1990. „Zaochnoe pedagogicheskoe obrazovanie: sostoyanie i perspektivy”. *Sovetskaya pedagogika* nr 9.
- Kupisiewicz Cz. 2006. *Projekty reform edukacyjnych w Polsce : glówne tezy i wpływ na funkcjonowanie szkolnictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lazarev V.N. 2004. *Vysshee pedagogicheskoe obrazovanie bez otryva ot osnovnoj deyatel'nosti: istoriya, sovremennoe sostoyanie, perspektivy*. Rozprawa habilitacyjna z nauk pedagogicznych. Moskwa: Rozprawa habilitacyjna z nauk pedagogicznych.
- Leśnik A. 1981. *Uwarunkowania nauczycielskich studiów zaocznych*. Opole: WSP.
- Maron A.E. 2013. „Formirovanie i aktual'nye problemy issledovaniya Instituta obrazovaniya vzroslyh RAO: istoricheskie vekhi”. *Chelovek i obrazovanie* nr 3.
- Nowicki M. 1977. *Kształcenie zawodowe w przyszłym systemie polskiej oświaty*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Olszewski L. 1996. Zawodowe i społeczne determinanty powodzenia w studiach zaocznych nauczycieli pracujących. W *Piotrkowskie studia pedagogiczne*, red. K. Denek i T. Wróblewska tom 3. Kielce: WSP.
- Ovchinnikov A.V. 2014. „O reforme sovetsoj shkoly 1984 g.”. *Prostranstvo i Vremja* nr 4.
- Palka S. 2006. *Metodologia. Badania. Praktyka edukacyjna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Panachin F.G. 1974. *Pedagogicheskoe obrazovanie v SSSR. Vazhnejšie ehtapy istorii i sovremennoe sostoyanie*. Moskwa: Rozprawa habilitacyjna z nauk pedagogicznych.
- Pęcherski M. 1981. *System oświatowy w Polsce Ludowej na tle porównawczym*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Prucha J. 2006. *Pedagogika porównawcza: podstawy międzynarodowych badań oświatowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Raport o stanie oświaty w PRL*. 1973. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ratajczak Z. 1987. Przemiany w doskonaleniu nauczycieli w okresie 40-lecia /1945-1985/ W *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w 40-leciu PRL: praca zbiorowa*, red. E. Staszyński. Warszawa: IKN.
- Spravochnik partijnogo rabotnika*. 1982. M. Vyp. 22
- Starościak J. 1972. *Problemy kształcenia zaocznego: na przykładzie studiów pedagogicznych*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Starościak J. 1963. *Problemy dydaktyczne studiów zaocznych (Na przykładzie wybranych kierunków nauczycielskich)*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

- Staszyński E. 1987. Zmiany w systemie kształcenia nauczycieli w 40-leciu PRL. W *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w 40-leciu PRL: praca zbiorowa*, red. E. Staszyński. Warszawa: IKN.
- Sysoev M.I. 1973. „Problemy i perspektivy zaochnogo pedagogicheskogo obrazovaniya”. *Vestnik vysshey shkoly* nr 11.
- Sysoev M.I. 1975. *Uchitel'stvo v usloviyah razvitogo socializma*. Leningrad: Leningradzki Instytut Pedagogiczny
- Szafrański F. 1978. *Kształcenie nauczycieli w Polsce: rys historyczny*. Wrocław: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych.
- Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. 1979. O sovместnoy rabote pedagogicheskikh institutov RSFSR i organov narodnogo obrazovaniya po sovershenstvovaniyu zaochnogo obrazovaniya uchitelej i drugih rabotnikov narodnogo obrazovaniya.
- Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. 1983. Dokład za podpis'yu G.P. Veselova ot 4 aprelya 1983 goda nr 90. - O dal'nejshem sovershenstvovanii podgotovki specialistov s vysshim i srednim obrazovaniem bez otrывa ot proizvodstva.
- Tekushchij arhiv Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR. 1981. Vyderzhka iz prikaza ministra prosveshcheniya RSFSR Veselova G.P. vo ispolnenie postanovleniya Soveta Ministrov RSFSR ot 21 iyunya 1981 g. nr 395
- Trikoza V.I. 1989. *Social'naja jeffektivnost' vysshego zaochnogo obrazovaniya: Autoreferat rozprawy doktorskiej z nauk filozoficznych*. Charków.
- Tymowski J. 1984. Studia zaoczne w Polsce Ludowej, W *Szkolnictwo wyższe i praca zawodowa w Republice Federalnej Niemiec i w Polsce Ludowej: materiały z seminarium* red. A. Buttler, J. Kluczyński, U. Teichler. tom.1, Warszawa, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela, Dz.U. 1982 r, nr 3, poz. 19
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. Karta prawi i obowiązków nauczyciela, Dz. U. 1972, nr 16, poz. 114.
- Wagner B. 2009. *Strategia wychowawcza w PRL*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- XXIV s'ezd KPSS. 1971. *Stenograficheskij otchet*. T. 1. Moskwa: Wydawnictwo Polityczne
- Yushkov V.M. 1981. *Upravlenie sovershenstvovaniem uchebno-vospitatel'nogo processa v sisteme vysshego zaochnogo pedagogicheskogo obrazovaniya*. Penza: b. w.
- Zaharova E. B. 2003. *Istoriya razvitiya uchebno-metodicheskogo obespecheniya vysshego zaochnogo pedagogicheskogo obrazovaniya v SSSR: 50-80 gg. XX v.* Moskwa: Rozprawa doktorska z nauk pedagogicznych.
- Założenia i tezy raportu o stanie oświaty. Komitet Ekspertów dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL, 1973. Warszawa: b. w.